



O'ZBEK TILIDA REZAVOR VA TUGANAK MEVALI EKINLAR FITONIMLARINING LEKSIK-SEMANTIK HAMDA ETIMOLOGIK XUSUSIYATLARI

Pazlitdinova Nargiza Zuriddinovna

University of Business and Science Til va adabiyot ta'limi kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilida rezavor, ozuqabop, cho'l-yaylov va tuganak mevali ekin navlarini ifodalovchi fitonimlarning leksik-semantik va etimologik xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: fitonim, rezavor meva, ozuqabop ekin, tuganak mevali o'simlik, seleksiya.

Аннотация: В статье анализируются лексико-семантические и этимологические особенности фитонимов, обозначающих сорта ягодных, кормовых, пустынно-пастбищных и клубнеплодных культур узбекского языка.

Ключевые слова: фитоним, ягодные культуры, кормовые растения, клубнеплодные культуры.

Annotation: The article analyzes the lexical-semantic and etymological features of phytonyms denoting varieties of berry, fodder, desert-pasture and tuber crops in the Uzbek language.

Key words: phytonym, berry crops, fodder plants, tuber crops.

Til lug'aviy tarkibining boyib borishi jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalaridagi rivojlanish bilan chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi va o'simlikshunoslik sohasida yangi navlarning yaratilishi, ularning nomlanishi tilning fitonimik qatlamini kengaytiradi.

Fitonimlar o'simlik nomlarini ifodalovchi leksik birliklar bo'lib, ular xalqning tabiat haqidagi bilimlari, madaniy tajribasi va tarixiy taraqqiyotini aks ettiradi.

Mazkur maqolada o'zbek tilida rezavor mevali o'simliklar, ozuqabop ekinlar, cho'l-yaylov hamda tuganak mevali ekin navlarini ifodalovchi fitonimlar tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda fitonimlarning leksik-semantik xususiyatlari, nominativ modellari va tarixiy-etimologik manbalari ochib beriladi.

1. Rezavor mevali o'simliklarni ifodalovchi fitonimlar

Rezavor mevali o'simliklar serishra, mayda donador meva beruvchi ko'p yillik buta yoki chala o'tsimon o'simliklardir. Bu guruhga krijovnik, qulupnay, smorodina, malina, maymunjon, zirk kabi o'simliklar kiradi. O'zbek tilida ushbu o'simlik nomlari milliy va o'zlashma qatlam birliklari orqali ifodalanadi.

Masalan, qulupnay atamasi ruscha "klubnika" so'zining fonetik moslashgan shakli bo'lib, xalq tilida yertut nomi bilan ham qo'llanadi. Malina ham ruscha o'zlashma bo'lib, uning o'zbekcha muqobili sifatida xo'jag'at, ayrim manbalarda buldurg'un shakllari qayd etiladi. Smorodinaning o'zbekcha muqobili qorag'at yoki qoraqat bo'lib, bu nomlar rezavor mevalarga xos umumiy model asosida yasalgan.

Seleksiya jarayonlari natijasida rezavor mevalarning ko'plab navlari yaratilgan. Qulupnayning "Zenga-Zengana", "O'zbekiston go'zali", "Toshkent"; malinaning "Barnaul",



“Progress”; krijovnikning “Qora Negus”, “Rus krijovnisi” kabi navlari fitonim sifatida til lug‘at tarkibiga kirgan.

2. Ozuqabop ekinlar navlarini ifodalovchi fitonimlar

Ozuqabop ekinlar chorvachilikda yem-xashak sifatida foydalaniladigan o‘simliklar bo‘lib, ular ham fitonimik tizimda muhim o‘rin tutadi. Bada, lavlagi, sebarga, sudano‘t, esparset kabi ekinlarning navlari turli nominativ asoslarda nomlangan. Masalan, bada navlari “Boygul”, “Xorazm”, “Toshkent–I” kabi geografik va baholovchi nomlar asosida yaratilgan. Xashaki lavlagi navlari “O‘zbekiston–83”, “Yagona”, “Flora” kabi nomlar bilan ataladi. Bu fitonimlar seleksiya natijasida yaratilgan navlarning sifat va kelib chiqishini ifodalaydi.

3. Cho‘l-yaylov ekinlariga oid fitonimlar

Cho‘l-yaylov o‘simliklari quruq iqlim sharoitiga moslashgan bo‘lib, O‘zbekiston hududida muhim ekologik va xo‘jalik ahamiyatiga ega. Saksoy, izen, kamforosma, cho‘g‘on kabi o‘simlik navlari “Oqsaksoy”, “Qorasaksoy”, “Sahro”, “Jayhun” singari fitonimlar orqali nomlangan.

Ushbu fitonimlar ko‘pincha rang, hudud yoki tabiiy sharoitni ifodalovchi semantik komponentlarga ega.

4. Tuganak mevali ekinlar fitonimlari

Tuganak mevali ekinlar yer osti tuganagi iste‘mol qilinadigan o‘simliklardir. Kartoshka, topinambur kabi ekinlar bu guruhga mansub. Kartoshkaning “Baraka”, “Serhosil”, “Zarafshon”, “Quvonch” kabi navlari baholovchi va ramziy nomlar asosida yaratilgan.

Topinambur (yernok) navlari “Fayz-baraka”, “Mo‘jiza” kabi fitonimlar bilan atalib, ularning xo‘jalik ahamiyatini ifodalaydi.

O‘zbek tilida rezavor, ozuqabop, cho‘l-yaylov va tuganak mevali ekin navlarini ifodalovchi fitonimlar tilning faol va dinamik rivojlanayotgan qatlamini tashkil etadi.

Ushbu fitonimlar milliy madaniyat, seleksiya yutuqlari va ilmiy tafakkur mahsuli sifatida lug‘aviy tizimni boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rustamov A. O‘zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent, 2006.
2. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. – Toshkent, 2009.
3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000–2015.
4. O‘simlikshunoslik asoslari. – Toshkent, 2018.
5. Qishloq xo‘jaligi ekinlari seleksiyasi. – Toshkent, 2020.
6. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:roLk4NBRz8UC
7. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:qjMakFHDy7sC
8. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:2osOgNQ5qMEC



9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:UeHWp8X0CEIC
10. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
11. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:Tyk-4Ss8FVUC
12. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zatCspcAAAAJ&sortby=title&citation_for_view=zatCspcAAAAJ:Se3iqnhoufwC